

Володимир КРИЖАНВСЬКИЙ

МИ ЗНОВУ
ЗДОБУЛИ
ДЕРЖАВНІСТЬ

Володимир
Крижанівський

МИ ЗНОВУ ЗДОБУЛИ ДЕРЖАВНІСТЬ

Спогади першого
посла незалежної України
в Росії

*Літературний запис і упорядкування
Ігоря Стамбола*

Темпора
2021

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
Протокол № 5 від 3 червня 2021 р.*

Рецензенти:

І. В. Жалоба — проф. кафедри міжнародних відносин та міжнародного права Київського університету імені Бориса Грінченка, д-р іст. наук.

Ю. М. Половинчак — директор Національної юридичної бібліотеки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, канд. іст. наук, старший наук. співробітник.

Редколегія:

В. І. Попик — д-р іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України (головний редактор)

Т. В. Добко — д-р наук із соц. комунікацій, проф., старший науковий співробітник (заст. головного редактора)

Н. І. Любовець — канд. іст. наук (заст. головного редактора)

Випускова редакторка: Ольга Петренко-Цеунова

Редакторка: Леся Марченко

Коректорка: Наталія Коваль

Дизайн, верстка: Марія Шмуратко

Крижанівський В.

МИ ЗНОВУ ЗДОБУЛИ ДЕРЖАВНІСТЬ. Спогади першого посла незалежної України в Росії / В. Крижанівський; літ. запис і упоряд. І. Стамбол. — Київ: Темпора, 2021. — 316 с.

У виданні подано спогади В. Крижанівського (1940 р. н.) — інженера, народного депутата I скликання Верховної Ради України, учасника конференції у Біловезькій Пущі 1991 р., першого Надзвичайного і повноважного посла України в Російській Федерації (1991–1994 рр.), громадського діяча та багаторічного спеціаліста з парламентського регламенту. Спогади розкривають сторінки життя діяча, його оточення та досягнення, а також демонструють маловідомі факти післясталінської епохи в Україні. Разом із темою відродження української державності та особливостей дипломатичної роботи червоною лінією у спогадах проходить тема імперськості Росії, яка неминуче мала призвести до війни з незалежною Україною. Спогади розраховані на широку читачську аудиторію: від дослідників та журналістів до дипломатів, політиків, парламентарів і всіх, хто цікавиться нашою недалекою минувшиною.

З М І С Т

Слово від упорядника	7
Передне слово Володимира Крижанівського	15
Частина I. Становлення українця	21
Чому я не був комуністом	21
Усе мое коріння з Поділля	30
Війна минула в евакуації з мамою	37
У школі мене вчив колишній командир штрафбату	41
«Ударник» у Бурят-Монголії	44
Неперевірений	57
Згадувати навчання в Києві — одне задоволення	62
Виконроб	72
Мої розрахунки	79
«Вірус» націоналізму прийшов до мене з дитинства	85
Частина II. Регламент політичного життя	97
Єдиний безпартійний кандидат	97
Голова товариства «Україна–Ізраїль»	103
Давайте надішлемо свою людину в РФ–ію!	109
Незалежність. У нас нічого не було	113
Біловежжя та СНД	128
Лише одиниці	148
А Єльцин не приймає!	159
Посольство організовувалося у складний час	162
Пропагуйте державу!	177
У послів не буває ідей	183
Створити дружній мікроклімат між країнами було дуже важко	193

Українські митці в Москві	198
Росія контролювала Крим власними бандитами	202
Моя остання зустріч із Черномирдіним	206
Поряд із Путіним аж чотири години	209
«Трясти треба!»	212
Війна неминуча	218
Підступний інтриган на Банковій	220
Подарунок Білу Клінтону	233
Розмови з Ніксоном і Шеварнадзе	239
Дві зустрічі із Сабоданом	246
Українського політика	
до націоналізму штовхають росіяни	249
Хто робитиме «чорну» роботу?	252
Бульдозерський стиль Лазаренка	256
«Хибні» принципи лідера Народно- демократичної партії	259
«Злачинніе схеми павернення ПДВ»	262
Порадник Віктора Ющенка	264
Людина, яка доповідала перший регламент Верховної Ради	267
Я вірю, що Україна здатна на економічне диво	274
Фотододаток	277
Іменний покажчик	309

С Л О В О В І Д У П О Р Я Д Н И К А

З Володимиром Петровичем Крижанівським мені довелося вперше зустрітися у будинку Комітетів Верховної Ради України. На співбесіді, яку необхідно було пройти, аби потрапити на стажування до секретаріату комітетів, він виглядав дуже нетипово для чиновника: сивий, швидкий, дотепний та ще й із білими шевченківськими вусами. На 2018 рік видавалося, що епоха романтиків початку 90-х у Раді вже давно закінчилася, але ні: постмайданний парламент із мріями зорі незалежності поєднував знавець регламенту, депутат першого скликання та перший Надзвичайний і повноважний посол України в Російській Федерації.

Упродовж того півріччя, коли ми, інтерни молодіжного парламентського стажування, пізнавали тамешниці не надто романтичної кабінетної роботи та відвідували високі засідання, перетиналися з Володимиром Петровичем доволі часто на лекціях, що стосувалися регламенту. Не концентруючись на власних досягненнях і розповідаючи лише про найцікавіші родзинки тієї «біблії» законотворчості, він часто поринав до історичних та мистецьких тем. З одного боку, це свідчило про його ерудованість та глибоке зацікавлення україноцентричною тематикою, але з другого — проглядалося його велетенське бажання надихнути майбутніх чиновників, депутатів та урядовців до роботи не сухими цифрами чи юридичними колізіями, а українознавством!

Звісно ж, з авторською інтерпретацією. Не так часто інженер-технар брався пояснювати інтернам складнощі будівельної механіки, як вказував на українське коріння того чи іншого автора, винахідника або митця.

Навіть у білетах іспиту, який Володимир Петрович пропонував інтернам на завершення, лише половина питань стосувалася регламенту та особливостей роботи законодавчого органу влади, а інша — культури й історії України. Чому? Вочевидь, саме тому, що без цієї складової немає ніякої державності у свідомості урядовця чи парламентаря. Коли вже софіти перемоги тьмяніють, насправді нелегку їхню працю можуть підсолодити «схеми» та «змови», а мало би — бажання увійти в історію як державники, реформатори, ідеалісти, законодавці й автори позитивних прецедентів. Чи вважає автор білетів, що може змінити недержавницьку тенденцію світогляду своїх підопічних? — Ймовірно, що певну ілюзію таки має, адже його оптимізм, незважаючи на розуміння всіх прогалин, зигзагів та помилок тридесятилітнього державотворення, абсолютно незгасний.

Через рік я зустрів Володимира Петровича в холі Варшавського університету, до якого потрапив на конференції та літню школу. Його ж туди запросили з нагоди обговорення події укладення угоди між республіками у Біловезькій пущі. Тій угоді, що закопала СРСР у смітник історії та започаткувала аббревіатуру СНД. Як виявилось, він був свідком та учасником тих подій! І серед циклу своїх розмов з інтернами жодного разу про це не згадав. Польські організатори запросили сучасників тих подій, зокрема українського посла та міністра ЗС Білоруської республіки часів Біловежжя — Петра Кравченка. Він за товстим томом своїх спогадів оповідав подробиці організації підписання угоди, але мене не покидало враження, що він

та інші учасники розповідають про дві різні угоди: поляки й українець — про подію, що назавжди перекреслила існування «тюрми народів», а білорус — хоч і пишався своєю роллю, але саму подію вважав лише вимушеним відступом від величі СРСР.

В. Крижанівський, з огляду на видані спогади П. Кравченка, зауважив, що за життя видав лише дві книжки: технічну, за своїм фахом, та у співавторстві з С. Лінецьким — коментарі до регламенту Верховної Ради. Хоча всім було зрозуміло, що розповіді йому теж є що...

Порозмовлявши зі мною впродовж конференції кілька разів, Володимир Петрович, уже від'їжджаючи в Україну, каже, прощаючись:

— Будете вже в Україні, зателефонуйте мені якось.
— З якоїсь справи, — перепитав я, — чи просто?
— А яка вже може бути справа у нашому віці, — не жартує і не каже правди пан Посол, — нам вже одна справа: звідси — туди.

І, кивнувши додолу, пішов.

Десь тоді й з'явилася думка записати серію інтерв'ю з діячем, досвід якого ми, українці, точно заслуговуємо мати як частину нашої книжкової спадщини. Після нетривалих перемовин, але й дуже обережного ставлення до цієї ідеї з боку Володимира Петровича (причому він сам виступав за те, щоб крізь книжку проходила червоною ниткою важлива ідея, яку вказувати тут не буду, і читачу доведеться визначити її самотужки), ми записали кілька розмов. І тоді стало вже чітко зрозуміло, скільки цікавих фактів, збігів, історичних та культурних моментів допоможуть зберегти спогади цієї людини. Справжній мемуарний скарб!

Розповідь складалася настільки цілісно, що майже зовсім не потребувала ролі інтерв'юера. Тому й питань, які лише на початку окремих тем чи

хронологічних етапів лунали з того боку, ми тут не подаємо, адже їх лаконічно замінили назви розділів. У чому полягала робота упорядника — це розшифрування записів, компонування близьких за сенсом розділів, первинне редагування, незначні примітки, уточнення та іменний покажчик, адже відомих статей у цій книжці можна зустріти дуже багато.

Незважаючи на проблемну побудову розділів, хронологію життя загалом збережено. Основні наголоси переважно стосуються політичних питань, проте значною мірою текст є цікавим і з точки зору повсякденного життя, історії Другої світової, сталінських репресій, поствоєнних реалій в Україні, сибірської епопеї та життя наукової спільноти, зокрема інженерів. Значною мірою в тексті відображено особливості дипломатичної справи та її стан на зорі української незалежності.

Спогади повною мірою розкривають основні етапи життя В. П. Крижанівського. Він докладно оповідає про своє походження: життя родичів по батьківській лінії, яке цілком було пов'язане з Поділлям. Петро Крижанівський — його батько — опинився у вирі революційних подій і за збігом обставин потрапив на бік «червоних», хоч упродовж життя займав чітку проукраїнську позицію. Знаковими для того часу є обставини його зв'язку з советською владою: охоронець Г. І. Петровського, репресована перша дружина, репресований сам, фронтовик, партійний функціонер. Те ж стосується і мами та брата В. П. Крижавського — Комміра, який був свого часу інакходумцем та залишив після себе науково-публіцистичний доробок, що розкриває його погляди на імперську сутність Росії. Опис шкільних і студентських років В. П. Крижанівського також сповнений побутовими сценами, притаманними пізньосталінській епосі та «відлизі».

Пізнавальною для читача буде частина спогадів щодо роботи В. П. Крижанівського в Бурят-Монголії, яку можна розглядати як одне з небагатьох у сучасній літературі україноцентричних свідчень про «цілину» епопею, хоча сам діяч брав участь у будівництві та інших роботах із «підняття Бурят-Монголії», до якої залучали молодь з України. Описи побуту (зокрема різновидів алкоголю), видів робіт, методів керівництва, спілкування українців із місцевими мешканцями, окрім власне розуміння досвіду оповідача, проливають світло на суспільне і господарське життя цілої епохи.

Технічно-інженерна складова цієї книжки демонструє становлення В. П. Крижанівського від кмітливого та допитливого студента до завідувача обчислювального відділу НДІ «Проектстальконструкція». Згадується чимало споруд та інженерних досягнень, різноманітні наукові й практичні осередки, а також оцінюється значення інженерної галузі та точних наук у суспільстві. Ця технічна грань автора підіймає важливу тему формування українського політикуму, адже за советської епохи технічні і точні науки були досить добре розвинуті, що було необхідністю в умовах індустріального розвитку. Керівництво індустріальних підприємств становило значну частину партійних прошарків і вони ж влилися і в урядові кола незалежності України. Але в демократичній і проукраїнській частині парламенту та кабміну більшу частину складала творча інтелігенція — люди іншої професійної підготовки. В. П. Крижанівський часто наголошує, що навіть комуніста, але інженера чи представника точних наук, можна було ліпше зрозуміти, ніж мрійників і гуманітаріїв. Те ж стосується і можливості знайти спільну мову для вирішення державних питань, як це демонструє випадок розмови з тогочасним

очільником комуністів С. І. Гуренком¹, наведений нижче у книжці.

Згадки В. П. Крижанівського про здобуття незалежності — доволі фрагментарні, вочевидь, він прагнув не повторювати вже написане своїми соратниками. Більше уваги присвячено передвиборчій діяльності майбутнього депутата I скликання Верховної Ради: тодішні уявлення виборців значно відрізнялися від сучасних, а методи агітації були зовсім простими. Водночас умови підписання угоди в Біловезькій пущі висвітлено автором детально, зокрема продемонстровано місце самого діяча в цій події: літера «Н» в аббревіатурі СНД належить йому. Він також аналізує рівень підготовки делегацій трьох республік, відзначаючи, що українці дещо легковажно поставилися до тієї події, і лише дивом не було підписано нової реальної союзної угоди. Крім того, В. П. Крижанівський доводить, що українці великою мірою допомогли Б. Єльцину захопити владу в Москві, хоч це було нам практично не потрібно. Його аргументи є дуже доречними для більш чіткого усвідомлення, наскільки крихким і хитким був мир із Росією, яка лише задля свого чергового «палацового перевороту» тимчасово погодилася на свободу для українців.

Історія впровадження дипломатичних відносин із РФ, змальована першим послом до цієї країни, стосується технічної складової, наприклад, приміщення посольства та перипетій із транспортом і грошима, а також виконання окремих доручень та власне обов'язків представника України: зустрічі перших осіб, участь у перемовинах, спілкування із журналістами та окремими російськими політиками

¹ Гуренко Станіслав Іванович — депутат ВР УРСР X–XI скликань та в 1989–1991 рр. — народний депутат СРСР, інженер. У червні–серпні 1991 р. — перший секретар ЦК КПУ.

(Б. Єльциним, Є. Гайдаром, В. Путіним, В. Жириновським, В. Черномірдіним) та представниками інших країн (Р. Ніксоном, Е. Шеварнадзе). Автор фахово розбирає низку аспектів життя країни, до якої був акредитований: ставлення до окремої людини, роль вождів, імперськість, економічну модель (зокрема, екстенсивний шлях розвитку), роль культури в політиці РФ тощо. Окремо В. П. Крижанівський оповідає про його розмови та зустрічі із зірковими постатями: акторами І. Смоктуновським, Б. Ступкою, актрисою Л. Гурченко, І. Скобцевою — дружиною режисера І. Бондарчука, виконавцями І. Козловським, А. Солов'яненком і багатьма іншими.

Помітною частиною спогадів є характеристика автором українських політиків недалекого минулого та сучасності. Він наводить діалоги та враження від розмов і довготривалої співпраці з Л. Кравчуком, Л. Лук'яненком, Л. Кучмою, І. Плющем, В. Фокіним, Ю. Звягільським, В. Ющенком, П. Лазаренком, Ю. Тимошенко, Д. Табачником та іншими. Попрацювавши з Верховною Радою більшості скликань, В. П. Крижанівський характеризує її спікерів, оцінюючи їхнє знання та розуміння регламенту, вміння керувати законодавчим процесом і авторитетністю серед депутатів. За такими характеристиками він визначає кількох найвдаліших очільників парламенту, звертаючи увагу і на те, що український парламентаризм, незважаючи на багато нарікань і загроз, зберігає важливе значення для державотворчих процесів. Інші аспекти своєї парламентської діяльності, зокрема, співпрацю з програмою USAID «РАДА» та ГО «Ліга інтернів», В. П. Крижанівський не коментував, напевне тому, що вона досі триває і її завершення ще зовсім не скоро.

Усі, хто знає Володимира Петровича особисто, розуміють, що аби цілком вислухати цікавезні оповіді

щодо накопиченого десятиліттями досвіду і знань — не вистачить ніякого регламенту. Незнайомі ж із ним люди можуть усвідомити лише якусь помітну грань діяча, що теж досить несправедливо. Сподіваємось, ця книжка допоможе осмислити досвід першого посла незалежної України до РФ та його внесок у державотворення, а висловлені ним думки посприяють набуттю україноцентричного погляду на світ серед молодих поколінь, заради яких він так самовіддано працює останні роки.

Ігор Стамбол